

Bartosz KOWALSKI

Uniwersytet Łódzki

bartosz.kowalski@wsmip.uni.lodz.pl

OD HAVLA DO PAVLA: CIĄGŁOŚĆ I ZMIANA W RELACJACH CZESKO-TAJWAŃSKICH W KONTEKŚCIE BEZPIECZEŃSTWA ONTOLOGICZNEGO

ABSTRACT **From Havel to Pavel: Continuity and Change in Czech-Taiwanese Relations in the Context of Ontological Security**

For two decades after the fall of Communism, the Czech Republic's values-based policy toward Taiwan was decisively shaped by President Václav Havel's political philosophy. In contrast, after 2012, Taiwan began to be gradually marginalised in Czech foreign policy as proponents of closer cooperation with China came to power. However, the end of the next decade brought another turn in Czech-Taiwan relations. This article analyses continuity and change in Czech foreign policy through the lens of ontological security theory, pointing out that Taiwan (as well as China) has become an important element of Czech (inter)national identity after 1989.

Keywords: ontological security, constructivism, Czech foreign policy, Czech-Taiwanese relations, Czech-Chinese relations

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo ontologiczne, konstruktywizm, polityka zagraniczna Czech, relacje czesko-tajwańskie, relacje czesko-chińskie

WPROWADZENIE

Niniejszy artykuł¹ ma na celu analizę procesu ciągłości i zmiany w polityce Czech wobec Tajwanu² na podstawie teorii bezpieczeństwa ontologicznego. Koncepcja ta, w odróżnieniu od tradycyjnych pojęć związanych z bezpieczeństwem państwa, kładzie nacisk na aspekt konstruktywistyczny – „bycie” państwa, potrzebę utrzymania spójnej tożsamości („koncepcji siebie”) i znaczenie emocji w polityce międzynarodowej. Czechy wydają się właściwym przypadkiem do przeprowadzenia analizy przez pryzmat teorii bezpieczeństwa ontologicznego, ponieważ od upadku komunizmu kraj ten dążył do rozwijania relacji z Tajwanem przede wszystkim na gruncie wspierania demokracji i obrony praw człowieka, co wyraźnie odróżniało podejście Czech od pozostałych pokomunistycznych państw Europy Środkowo-Wschodniej³. Choć władze w Pradze naturalnie liczyły na korzyści ekonomiczne, to nigdy nie posunęły się do uzależniania współpracy politycznej z Tajpej od udzielenia przez Tajwan pomocy gospodarczej⁴.

Analizie relacji czesko-tajwańskich na gruncie bezpieczeństwa ontologicznego towarzyszą nieuchronne odniesienia do autorytarnych Chin, które są ważną zmienią wpływającą na wyzwania w stosunkach czesko-tajwańskich. Z perspektywy Chin, przywiązanie Czech do wspierania Tajwanu było jedną z głównych przeszkód w rozwijaniu relacji dwustronnych między Pekinem i Pragą. W opinii chińskiego badacza Zhu Xiaozhonga, od początku lat 90. Tajwan stał się nowym zagadnieniem w agendzie czeskiej polityki wobec Chin w rezultacie samodzielnej, strategicznej decyzji Czech, a nie w efekcie działań dyplomatycznych Tajwanu w Europie Wschodniej⁵. Współpraca i wspieranie demokratycznego Tajwanu (jako antynomii komunistycznych Chin) stało się wręcz jednym z filarów tożsamości Czech na arenie międzynarodowej, ściśle związanym z tożsamością w polityce wewnętrznej. Zależność tę odzwierciedlają analizowane w artykule badania czeskiej opinii publicznej.

Cezurę początkową analizy wyznacza demokratyzacja Czech (Czechosłowacji) po upadku komunizmu i rozwój przyjaznych relacji z Tajwanem, które stały się ważnym punktem odniesienia dla czeskiej tożsamości politycznej i międzynarodowej. Choć polityka Czech wobec Tajwanu pozostaje do dzisiaj w dużym stopniu nacechowana

¹ Autor dziękuje za uwagi do pierwowpisu artykułu prof. Michałowi Słowikowskiemu (UŁ) i dr Joannie Beczkowskiej (UŁ) za pomoc w opracowaniu wykresów.

² W dalszej części tekstu nazwa Chiny odnosi się do Chińskiej Republiki Ludowej (ChRL), a Tajwan do Republiki Chińskiej, Tajwanu.

³ C. Tubilewicz, *Taiwan and Post-Communist Europe: Shopping for Allies*, Abingdon 2007, s. 177-179.

⁴ *Tamże*, s. 54-55. Natomiast władze tajwańskie od początku wskazywały, że otwarcie oficjalnych kanałów komunikacji przeloży się na większe korzyści gospodarcze dla Czech, zarówno w odniesieniu do tajwańskich inwestycji, jak i kontraktów dla czeskich firm na Tajwanie. Jako przykład w tym względzie Tubilewicz wskazał otwarcie biura przedstawicielskiego Czech na Tajwanie w listopadzie 1993 roku, które zbiegło się w czasie z wygraniami pierwszych kontraktów przez konglomerat Škoda na budowę metra w Tajpej.

⁵ Zhu Xiaozhong, *Zhongdong’Ou zhuanxing 20 nian [20 lat transformacji Europy Środkowo-Wschodniej]*, Pekin 2013, s. 301.

„narracją biograficzną” określoną przez antykomunistycznego dysydenta i pierwszego prezydenta Václava Havla, to nieodłącznym aspektem rozwoju stosunków dwustronnych jest również współpraca inwestycyjna, gospodarcza i edukacyjna. W ostatnich latach szczególnego znaczenia nabral potencjał przemysłowy Tajwanu (zwłaszcza w zakresie produkcji półprzewodników) i jego strategiczne znaczenie na obszarze Indo-Pacyfiku; intensywnie rozwijają się również relacje polityczne⁶. Koniec analizy wyznaczają wybory prezydenckie w Czechach w styczniu 2023 roku, których zwycięzca Petr Pavel zasignalizował wyraźnie chęć naprawy relacji z Tajwanem i odejście od polityki swojego poprzednika Miloša Zemana, przez dekadę pełniącego rolę czołowego orędownika zbliżenia z Chinami na czeskiej scenie politycznej.

Artykuł bazuje na założeniu, że zrutyinizowanie relacji z demokratycznym Tajwanem, które daje Czechom poczucie bezpieczeństwa ontologicznego i trwałości własnej tożsamości, może być świadomie kontynuowane, mimo że przynosi to ryzyko napięć politycznych i gospodarczych z Chinami. Weryfikacji powyższego założenia służy odpowiedź na następujące pytania badawcze: w jaki sposób tożsamość narodowa („jażń”) Czech jest odzwierciedlona w kontekście polityki międzynarodowej na przykładzie relacji z Tajwanem? Jakie zmiany zaszły w tym zakresie od lat 90. XX wieku? W jaki sposób przedstawiciele czeskich elit politycznych reagowali na zaburzenia bezpieczeństwa ontologicznego z Tajwanem w tle?

Analiza została przeprowadzona z wykorzystaniem źródeł pierwotnych (dokumentów rządowych i wystąpień polityków) i wtórnych (opracowań naukowych, badań opinii publicznej i doniesień medialnych).

Artykuł jest podzielony na sześć części i rozpoczyna się od przybliżenia teorii bezpieczeństwa ontologicznego. W drugiej i trzeciej części nakreślono miejsce Tajwanu i Chin w czeskiej tożsamości politycznej, osadzając oba państwa w dwóch głównych nurtach czeskiej polityki zagranicznej: „tożsamościowym” (bazującym na spuściznie Václava Havla) i „pragmatycznym” (uosobianym przez Miloša Zemana). W kolejnych częściach tekstu poddano analizie reakcję czeskich elit politycznych na kryzys ontologiczny powstały w wyniku marginalizacji Tajwanu w okresie rządów „pragmatyków”. Owa reakcja została pokazana przez pryzmat działań na szczeblu lokalnym (burzliwego partnerstwa miast stołecznych Pragi i Pekinu) i parlamentarnym (wizyty przewodniczącego czeskiego Senatu na Tajwanie). W szóstej – poprzedzającej wnioski – części artykułu przedstawiono znaczenie Tajwanu w agendzie polityki prezydenta Petra Pavla, rządu Petra Fialy oraz czeskiego parlamentu.

BEZPIECZEŃSTWO ONTOLOGICZNE W UJĘCIU TEORETYCZNYM

W odróżnieniu o tradycyjnego rozumienia bezpieczeństwa i ugruntowanego w klasycznych teoriach neorealizmu politycznego przekonania, że państwa dążą przede wszystkim do przetrwania i budowy potęgi, bezpieczeństwo ontologiczne kładzie nacisk na aspekt

⁶ A. Rezková, *Czechia: From Havel to Pavel, Taiwan's Long-Term Friend in CEE*, [w:] *Beyond the Dumping Alliance Tracking Taiwan's Relations with Central and Eastern Europe*, red. M. Šimalčík, A. Gerstl, D. Remžová, Bratislava 2023, s. 46-49.

konstruktywistyczny – kształtowanie się tożsamości państw (podmiotów) przez podejmowanie określonych działań⁷. Co więcej, w przeciwieństwie do teorii związanych z dylematem bezpieczeństwa, akcentujących dążenie państw do fizycznego bezpieczeństwa w warunkach anarchii (np. realizm strukturalny) i właściwie niemożliwego do uniknięcia konfliktu oraz związanego z nim poczucia niepewności, bezpieczeństwo ontologiczne wskazuje na potrzebę trwałego samookreślenia i podmiotowości⁸.

Jak zauważyła Jennifer Mitzen, *indywidualna tożsamość jest kształtowana i utrzymywana poprzez relacje. I to właśnie dlatego aktorzy osiągają bezpieczeństwo ontologiczne szczególnie poprzez zrutynizowanie relacji ze swoimi partnerami [significant other]*⁹. Ponadto, jak wskazuje Mitzen, poszukiwanie przez państwa bezpieczeństwa ontologicznego może prowadzić do powstania kolejnego dylematu: państwo ze względów ideacyjnych utrzymuje daną relację, mimo że szkodzi ona jego bezpieczeństwu fizycznemu. W ten sposób wynikająca z trwania w określonym związku ontologiczna pewność (rutyna pozwalająca podtrzymać tożsamość i poczucie podmiotowości), jest ważniejsza od niepewności czy konfliktu, który powoduje trwanie w tejże relacji¹⁰.

Zbliżony argument wysunął Brent J. Steele, wskazując, że *państwa realizują działania społeczne w celu zaspokojenia potrzeb związanych z tożsamością, nawet jeśli podjęte kroki zagrażają ich fizycznej egzystencji*¹¹. Wśród owych zachowań społecznych można wskazać przesłanki moralne, którymi państwa – niekiedy – się kierują, mimo dominującego w nauce o stosunkach międzynarodowych przeświadczenia, że działania te są „kosztowne” i niosą negatywne konsekwencje dla interesu państwa rozumianego w kategoriach strategicznych czy realistycznych¹².

Jak wyjaśnił Steele, *Państwa narodowe poszukują bezpieczeństwa ontologicznego, ponieważ chcą zachować spójną koncepcję siebie, a „jaźń” państw jest konstytuowana i utrzymywana poprzez narrację, która nadaje sens zrutynizowanym działaniom w zakresie polityki zagranicznej. Te rutynowe działania mogą zostać zakłócone, gdy państwo uświadamia sobie, że jego działania nie odzwierciedlają już tego, jak ono samo siebie postrzega. Kiedy poczucie własnej tożsamości zostaje zaburzone, aktor będzie dążył do ponownego ustanowienia rutynowych działań, które pozwolą mu na przywrócenie i utrzymanie własnej tożsamości*¹³.

⁷ T. Pawłuszko, *Bezpieczeństwo ontologiczne państwa – koncepcja i zastosowanie*, „Doctrina. Studia społeczno-polityczne” 2018, nr 15, s. 241-242, [online:] <https://czasopisma.uph.edu.pl/doctrina/article/view/1634>, 23 VIII 2023.

⁸ J. Mitzen, *Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma*, „European Journal of International Relations” 2006, vol. 12, no. 3, s. 341-342.

⁹ *Tamże*, s. 342.

¹⁰ *Tamże*.

¹¹ B.J. Steele, *Ontological Security in International Relations. Self-Identity and the IR State*, London – New York 2008, s. 2.

¹² *Tamże*.

¹³ *Tamże*, s. 3.

Tabela 1. Porównanie koncepcji bezpieczeństwa tradycyjnego i ontologicznego

	Bezpieczeństwo tradycyjne	Bezpieczeństwo ontologiczne
Bezpieczeństwo jako	przetrawianie	bycie
Podmiot jest strukturyzowany przez	dystrybucję potęgi	rutynowe działania i własną tożsamość
Wyzwanie dla/źródło braku bezpieczeństwa	strach (w obliczu zagrożenia)	niepokój (rozłączenie z „jaźnią”)
Rezultat niewłaściwej decyzji w obliczu zagrożenia	szkody fizyczne	wstyd
Pomiar wyniku	zmiana możliwości materialnych; zgon; zniszczenia	różnica między narracją biograficzną a rzeczywistym zachowaniem; dyskursywne wyrzuty sumienia
Zmiana strukturalna	zmiana w dystrybucji potęgi	rutynizacja sytuacji krytycznych; zmiana w tożsamości własnej; zmiana w rutynie podmiotu

Źródło: opracowanie własne na podstawie B.J. Steele, *Ontological Security...*, s. 52.

Ważnym elementem przedstawionego w powyższej tabeli procesu jest „narracja biograficzna”, którą państwo buduje, aby opisać i uzasadnić swoje działania. Innymi słowy, jest to sposób, w jaki jego przedstawiciele wypracowują swoje rozumienie tożsamości państwa – narracja tożsamościowa, rozumiana odruchowo, zarówno przez daną jednostkę, jak i przez jej otoczenie¹⁴. Z kolei wstyd jest tutaj pojęciem metaforycznym, powstającym, gdy narodowe bezpieczeństwo ontologiczne zostaje zakłócone. Jest on obserwowany w polityce międzynarodowej, kiedy instytucje państwa wyrażają „dyskursywne wyrzuty sumienia” z powodu wydarzeń z przeszłości ich narodu, służąc do tworzenia znaczeń dla obecnych działań państw. Co istotne, ów wstyd może być wyrażany, nawet gdy jednostka nie była osobiście za nie odpowiedzialna, odnosi się bowiem do tożsamości grupowej, tj. tożsamości narodowej¹⁵.

Jak zauważa Mitzen, antropomorfizacja państwa związana z zastosowaniem koncepcji bezpieczeństwa ontologicznego w stosunkach międzynarodowych wymaga również założenia, że państwa dążą do zapewnienia sobie takiego rodzaju bezpieczeństwa, podobnie jak czynią to członkowie społeczeństw je tworzących. Kluczowym elementem jest tu potrzeba odróżniania się od innych. W tym sensie kształt instytucji państwa nie jest tylko wypadkową decyzji rządzących, ale również projekcją własnych wyobrażeń państwa¹⁶.

W badaniach nad bezpieczeństwem ontologicznym w stosunkach międzynarodowych panuje ogromna różnorodność. Jak wskazuje Nina C. Krickel-Choi, jednym z najbardziej kontestowanych elementów tej teorii pozostaje „niepokój” – czy jest to

¹⁴ Tamże, s. 10.

¹⁵ Tamże, s. 54.

¹⁶ J. Mitzen, *Ontological Security...*, s. 352-353.

pojęcie równoznaczne z „niebezpieczeństwem ontologicznym”, czy hamuje (np. powstrzymując Japonię czy Turcję od przeprosin za zbrodnie popełnione w przeszłości), a może raczej napędza zmiany w tym zakresie (skłania do przeprosin)? Podobne rozbieżności interpretacyjne budzi pytanie o osiągalność stanu bezpieczeństwa ontologicznego. Pomocne w tym względzie może być rozróżnienie na „jaźń” (co sugeruje ciągłość) i „tożsamość” (wskazującą otwartość na zmiany), choć wielu badaczy opowiada się za współzależnością obu komponentów. Dlatego, jak sugeruje Krickel-Choi, należy zwracać więcej uwagi na kontekst (np. historyczny) i badać warunki strukturalne, w jakich wspomniane zjawiska zachodzą lub nie¹⁷.

Podążając za powyższymi uwagami, przyjęta w artykule metoda studium przypadku służy zarówno analizie bezpieczeństwa ontologicznego Czech przez pryzmat stosunków z Tajwanem, jak i okoliczności (w tym przypadku zmian na czeskiej scenie politycznej), w jakich zachodziły zmiany w tym zakresie.

TAJWAN JAKO ELEMENT TOŻSAMOŚCI CZECH W POLITYCE MIĘDZYNARODOWEJ I WEWNĘTRZNEJ?

Od początku transformacji ustrojowej w 1989 roku Czechosłowacja, a od 1993 roku Republika Czeska, rozwijała jednocześnie współpracę z Tajwanem i utrzymywała oficjalne stosunki dyplomatyczne z Chińską Republiką Ludową, podkreślając normatywną linię polityki zagranicznej nakreśloną przez pierwszego prezydenta Václava Havla (1936-2011), dysydenta i czołową postać aksamitnej rewolucji. Havel, jeszcze jako prezydent Czechosłowacji (1989-1992), nadał wyraźnie aksjologiczny ton polityce zagranicznej wobec Chin, manifestując wsparcie dla niezależności Tybetu i Tajwanu. W tym celu w lutym 1990 roku spotkał się po raz pierwszy z Dalajlamą, inicjując tym samym zwyczaj praktykowany w późniejszych latach przez wiele zachodnich głów państw i szefów rządów. Bez względu na stopień oficjalności tych spotkań, Chiny reagowały na nie groźbą działań odwetowych. Poparcie dla Tybetu stało się stałym elementem agendy czeskich obrońców praw człowieka i demokracji, czujących się spadkobiercami spuścizny politycznej Havla. Od wczesnych lat 90. w Czechach obchodzone jest „święto flagi Tybetu”, przypadające w rocznicę antykomunistycznego powstania w Tybecie w marcu 1959 roku. W tym dniu na wielu szkołach, uczelniach wyższych i budynkach administracji publicznej wieszana jest flaga Tybetu, która stała się wręcz atrybutem demokratycznych wartości w polityce wewnętrznej, wykraczającym poza Chiny *per se*. Dla przykładu, flagi Tybetu powiewały w czasie największych od 1989 roku antyrządowych demonstracji w 2019 roku, gdy protestujący domagali się dymisji premiera Andreja Babiša w związku z oskarżeniami o korupcję¹⁸.

¹⁷ N.C. Krickel-Choi, *The Concept of Anxiety in Ontological Security Studies*, „International Studies Review” 2022, vol. 24, no. 3, s. 8-9, 13-17.

¹⁸ M. Šebeňa, R.Q. Turcsányi, *Divided National Identity and COVID-19: How China Has Become a Symbol of Major Political Cleavage in the Czech Republic* *China Review*, „China Review” 2021, vol. 21, no. 2, s. 43-44.

Demokratyczna Czechosłowacja, a następnie Czechy były również w awangardzie wschodnioeuropejskiego wsparcia dla Tajwanu. Już w 1990 roku Tajwan odwiedziła pierwsza dama Olga Havlová jako przewodnicząca fundacji Komitetu Dobrej Woli. Choć wizyta odbyła się na oficjalne zaproszenie lokalnych organizacji charytatywnych, to Havlová spotkała się z prezydentem Lee Teng-huiem, pierwszym demokratycznie wybranym przywódcą tego państwa, powszechnie utożsamianym z demokratyczną transformacją Tajwanu¹⁹. Natomiast Chiny konsekwentnie próbowały ograniczać rozwój współpracy Tajwanu z regionem; dzięki staraniom chińskiej dyplomacji na początku lat 90. plany oficjalnej wizyty na Tajwanie porzucili m.in. prezydent Lech Wałęsa i minister finansów Czechosłowacji Václav Klaus, późniejszy premier i prezydent Czech oraz orędownik ocieplenia relacji z Chinami²⁰.

Władze ChRL szczególnie negatywnie odebrały fakt, że w czerwcu 1995 roku zarówno prezydent Havel, jak i premier Klaus przyjęli w Pradze premiera Tajwanu Lian Chana, choć drugie z wymienionych spotkań miało wysoce nieformalny charakter²¹. Z kolei w październiku tego samego roku w czasie obchodów pięćdziesięciolecia Organizacji Narodów Zjednoczonych w Nowym Jorku, Havel wyraził na konferencji prasowej swoje uznanie dla istnienia dwóch państw chińskich i poparcie dla przywrócenia członkostwa Tajwanu w tej organizacji²². Starania Tajwanu Czechy wsparły ponownie w 1996 roku, gdy minister spraw zagranicznych Josef Zieleniec oznajmił na forum ONZ, że członkostwo w tej organizacji powinno być przyznawane na podstawie zasady uniwersalności wszystkim państwom spełniającym ku temu warunki²³.

Jednocześnie od końca lat 90. czeskie kręgi biznesowe i polityczne (zwłaszcza związane z socjaldemokracją) zaczęły sygnalizować niezadowolenie z bazującej na wartościach polityki zagranicznej, która w ich przekonaniu miała pozbawiać Czechów korzyści gospodarczych ze współpracy z Chinami. Mimo to do początku drugiej dekady XXI wieku Chiny nie zdołały wyrzucić skutecznej presji na czeskie partie polityczne w zakresie praw człowieka, a jak wskazują badacze, wbrew opiniom czeskiego biznesu i części polityków, przeszkody natury politycznej nie były powodem niewielkich osiągnięć handlowych i inwestycyjnych w relacjach z Chinami²⁴.

Przewartościowanie czeskiej polityki wobec Chin, a co za tym idzie stosunku do Tajwanu zaczęło się dokonywać po objęciu prezydentury przez Václava Klause, co nie było bez związku z jego konserwatywną retoryką i eurosceptycyzmem. Istotnym elementem tego procesu była jedenastodniowa wizyta Klause w ChRL w 2004 roku, motywowana zarówno pragmatycznym poszukiwaniem współpracy z Chinami, jak

¹⁹ Tamże.

²⁰ Yu Gan, *Dui Hua guanxi: cong lengluo shuyuandao zhujian youhao* [Relacje z Chinami: od ochłodzenia do stopniowego zaprzyjaźnienia], [w:] *Dong'ou jubian hou: shishi yu pingjia* [Europa Wschodnia po przewrocie: fakty i ich ocena], red. Liu Hongchao, Pekin 1991, s. 46.

²¹ C. Tubilewicz, *Taiwan...*, s. 56-57.

²² Zhu Xiaozhong, *Zhongdong'ou...*, s. 247.

²³ C. Tubilewicz, *Taiwan...*, s. 58.

²⁴ R. Fürst, G. Pleschová, *Czech and Slovak Relations with China: Contenders for China's Favour*, „Europe-Asia Studies” 2010, vol. 62, no. 8, s. 1369.

i chęcią odrzucenia spuścizny politycznej Havla, rzekomo negatywnie oddziałującej na stan współpracy gospodarczej²⁵. Realne zmiany w relacjach z Chinami rozpoczęły się w 2012 roku, gdy premier Petr Nečas z prawicowego ODS (Obywatelska Partia Demokratyczna) skrytykował „dalajlamizm” czeskiej polityki zagranicznej jako osłabiający skuteczność dyplomacji gospodarczej. Natomiast prawdziwy przełom w tym względzie nastąpił w 2013 roku wraz z objęciem prezydentury przez Miloša Zemana, który mianował kolejno dwóch premierów aktywnie dążących do ocieplenia relacji z ChRL: najpierw Jiříego Rusnoka, a następnie Bohumila Sobotkę z Czeskiej Partii Socjaldemokratycznej (ČSSD), która wygrała wybory parlamentarne pod koniec 2013 roku. I to właśnie Zeman, jako prezydent w latach 2013-2023, był czołowym orędownikiem „restartu” i „ekonomizacji” relacji z Chinami, których ważny element stanowiły radykalne odejście od dziedzictwa Havla i blokowanie (ograniczanie) czeskich kontaktów z Tajwanem i Dalajlamą²⁶.

W marcu 2016 roku, w wywiadzie dla chińskiej telewizji państwowej prezydent Zeman wyjaśnił, że *Chiny miały bardzo złe relacje z poprzednim rządem Republiki Czeskiej, ponieważ był on niezwykle uległy wobec presji ze strony Stanów Zjednoczonych, ale Czechy stały się ponownie niepodległym krajem, który formułuje politykę zagraniczną, bazując na własnym interesie narodowym, i nie ingeruje w sprawy wewnętrzne innych państw*²⁷. I choć Zeman uzasadniał zwrot w polityce wobec Chin przede wszystkim na gruncie gospodarczym, to nieobce mu były również wyrazy admiracji dla autorytarnych władz w Pekinie. Dla przykładu, w 2014 roku, podczas wizyty w Chinach Zeman stwierdził, że przyjechał tam, aby dowiedzieć się, *jak podwyższyć wzrost gospodarczy i stabilizować społeczeństwo, a nie nauczać o gospodarce rynkowej czy prawach człowieka*²⁸.

Relacje Czech z Tajwanem i Chinami muszą być traktowane nierozłącznie, ponieważ w dużym stopniu stan stosunków czesko-tajwańskich był i nadal pozostaje funkcją relacji czesko-chińskich. Na tym tle można – w pewnym uproszczeniu – wyróżnić dwa główne nurty w czeskiej polityce zagranicznej, ukształtowane przez pierwszego prezydenta Václava Havla i pierwszego premiera Václava Klausea. Poglądy obu polityków w dużym stopniu kształtowały dyskusje na temat czeskiej tożsamości (między)narodowej po 1989 roku, bazujące na ich różnym stosunku zarówno wobec czeskiej przeszłości, jak i przyszłości – miejsca i celów funkcjonowania tego państwa w Europie i na świecie. W aspekcie polityki zagranicznej dychotomia ta manifestowała się w postaci przywiązania do moralności i wspierania demokracji przez

²⁵ *Tamże*, s. 1371.

²⁶ B. Kowalski, *Central and Eastern Europe, China's Core Interests, and the Limits of Relational Politics: Lessons from the Czech Republic in the 2010s*, „East European Politics and Societies” 2022, vol. 36, no. 1, s. 62-63, 65-67.

²⁷ *Czech President Milos Zeman on China-Czech Ties*, CGTN, 27 III 2016, [online:] <https://www.youtube.com/watch?v=WQMzTdK51eQ>, 15 III 2023.

²⁸ R. Muller, J. Lopatka, *Czech Courtship Pays off with Landmark Visit from Chinese Leader*, Reuters, 28 III 2020, [online:] <https://www.reuters.com/article/us-czech-china-idUSKCN0WU01J>, 15 III 2023.

Havla, w opozycji do ocierającego się o transakcyjność pragmatyzmu Klaus, który był ostrożny w przydawaniu Czechom szczególnych cech i powinności moralnych w polityce zagranicznej²⁹.

Jak wskazują Martin Šebeňa i Richard Q. Turcsányi, te przeciwstawne doktryny polityczne były i są manifestowane w czeskiej polityce być może nawet pełniej niż na arenie wewnętrznej. Co więcej, wizje te wyznaczają dwie główne ramy tożsamościowe państwa czeskiego, w których współcześnie odbijają się poglądy najważniejszych stronnictw tamtejszego establishmentu politycznego³⁰. Zarówno Václav Klaus jako prezydent Czech, jak i jego następca Miloš Zeman byli sceptyczni wobec odwoływania się do „wyższych wartości” w polityce zagranicznej, w zamian przywołując potrzebę realizowania – jakkolwiek rozumianego – „interesu narodowego”. Do tej kategorii Šebeňa i Turcsányi zaliczyli również większość liderów Partii Socjaldemokratycznej, a także oligarchę-polityka Andreja Babiša, który został wyniesiony na stanowisko premiera m.in. dzięki obietnicom *zarządzania państwem jak firmą*³¹. Po drugiej stronie spektrum postaw polityczno-tożsamościowych należy umieścić Havla i licznych polityków pozostających pod jego wpływem, w tym byłego burmistrza Pragi Zdenka Hříba, przewodniczącego Senatu Miloša Vystrčila czy obecnego prezydenta Petra Pavla, którzy opowiadają się za bardziej aktywną rolą Czech w promocji praw człowieka, obronie demokracji i wspieraniu Tajwanu.

W podobny sposób podziały w czeskiej polityce zagranicznej zarysował ekspert Filip Šebok, wskazując, że w optyce prezydenta Havla i polityków wpisujących się w jego spuściznę stosunki z Chinami są postrzegane przez pryzmat antykomunizmu i zimnowojennych doświadczeń Czechosłowacji. I to właśnie dlatego jednym z głównych obszarów działania czeskiej dyplomacji była obrona praw człowieka i demokracji realizowana na gruncie wspierania Tajwanu i Tybetu, podczas gdy relacje czesko-chińskie pozostawały w permanentnym kryzysie³². Z tą perspektywą ściera się drugi nurt myślenia i działania w czeskiej polityce wobec Chin reprezentowany przez „pragmatyków gospodarczych”. Zwolennicy tego podejścia uważali, że podporządkowanie relacji z Chinami tożsamościowym ramom nakreślonym przez Havla ogranicza możliwość realizacji interesów gospodarczych. I choć jak wskazał Šebok, *tego rodzaju dychotomia niewątpliwie prowadzi do znacznego uproszczenia, jednak elementy obu tych perspektyw zawsze były obecne w czeskiej polityce. Nawet jeżeli w danym momencie jeden przeważał, to drugi wciąż był obecny i wpływał na kształt tej polityki*³³.

²⁹ M. Šebeňa, R.Q. Turcsányi, *Divided...*, s. 41-42.

³⁰ *Tamże*, s. 42.

³¹ *Tamże*.

³² F. Šebok, *Koniec romansu chińsko-czeskiego i kierunki rozwoju stosunków Chin z krajami Europy Środkowej i Wschodniej*, Ośrodek Myśli Politycznej. USA – UE. Strona o stosunkach międzynarodowych, [online:] https://usa-ue.pl/teksty-i-komentarze/teksty/koniec-romansu-chinsko-czeskiego-i-kierunki-rozwoju-stosunkow-chin-z-krajami-europy-srodkowej-i-wschodniej/#_ftn3, 15 III 2023.

³³ *Tamże*.

TAJWAN I CHINY JAKO WYZNACZNIK TOŻSAMOŚCI POLITYCZNEJ CZECHÓW?

Według badań opinii publicznej przeprowadzonych w lutym 2020 roku, 67% Czechów opowiadało się za rozwojem współpracy z Tajwanem mimo krytyki ze strony Chin. Jeszcze wyższym poparciem idea ta cieszyła się wśród studentów (77%), osób z wyższym wykształceniem, z reguły zwolenników Partii Piratów i prawicowej opozycji (około trzech czwartych respondentów). Jednocześnie większość Czechów uważała, że należy kontynuować współpracę gospodarczą z Chinami, ale nie za cenę ustępstw politycznych³⁴.

Z kolei szczegółowe badania opinii publicznej przeprowadzone w ramach projektu „Sinofon” wykazały, że w 2020 roku Chiny cieszyły się najmniejszym zaufaniem wśród Czechów kolejno przed Unią Europejską, Stanami Zjednoczonymi i Rosją. Jedynie 10% respondentów wyrażało zaufanie wobec Chin, a aż 60% jego brak³⁵.

Tak jak w przypadku Tajwanu, tożsamościowe podziały wśród Czechów na tle Chin widać również w odniesieniu do wyborców poszczególnych partii politycznych. Percepcja Chin była wyraźnie pozytywniejsza wśród wyborców skrajnie prawicowej i eurosceptycznej partii Wolność i Demokracja Bezpośrednia (SPD), Komunistycznej Partii Czech i Moraw (KSČM) oraz rządzącej ówczesnie partii ANO 2011 populistycznego premiera Babiša. Po przeciwnej stronie, najbardziej negatywnie nastawionych do Chin, byli zwolennicy szerokiego spektrum partii konserwatywno-liberalnych, centrowych i lewicowych, kolejno ODS, STAN, Piratów i ČSSD (Wykres 1.).

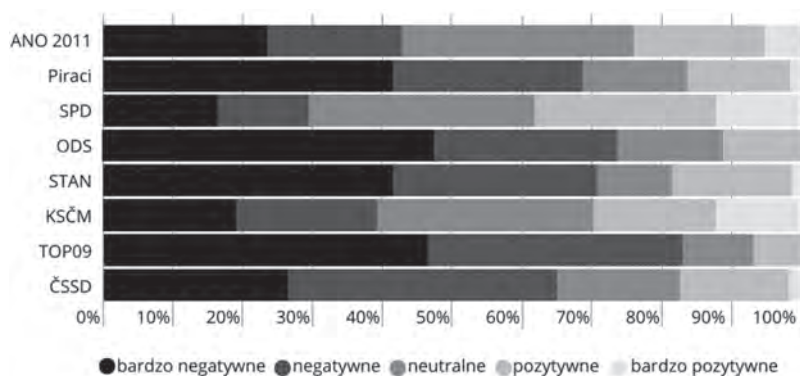
W szerszej perspektywie, tożsamościowe postawy Czechów uwidaczniające się na tle stosunku wobec Chin odzwierciedla ich identyfikacja z politycznie rozumianymi kategoriami Zachodu i Wschodu. Wśród utożsamiających się z „globalnym” Zachodem, zdecydowana większość (ponad 80%) respondentów miała bardzo negatywne lub negatywne zdanie o Chinach (Wykres 2.).

Jednak tożsamościowe orientacje Czechów, widziane przez pryzmat ich stosunku do Chin, najwyraźniej ujawniają się pomiędzy obywatelami wskazującymi na przywiązanie do dziedzictwa Václava Havla (Wykres 3.) a zwolennikami prezydenta Zemana (Wykres 4.).

³⁴ K. Součková, *Exkluzivní průzkum: Česko by mělo prohlubovat vztahy s Tchaj-wanem, myslí si dvě třetiny lidí* [Exkluzywny sondaż: dwie trzecie osób uważa, że Czechy powinny pogłębić stosunki z Tajwanem], iROZHLAS – spolehlivé a rychlé zprávy, 17 II 2020, [online:] https://www.irozhlas.cz/zpravodomov/cesko-cina-vztahy-pruzkum-tchaj-wan-senat_2002170725_jak, 15 III 2023.

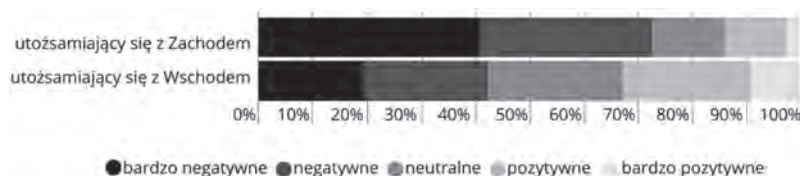
³⁵ R.Q. Turcsányi i in., *Czech Public Opinion on China in the Age of COVID-19: A Divided Nation*, s. 11, Sinofon.cz, [online:] <https://sinofon.cz/wp-content/uploads/2020/12/CZ-poll-report-1-1.pdf>, 15 III 2023.

Wykres 1. Opinie o Czechach wśród wyborców głównych partii politycznych (powyżej 5%)

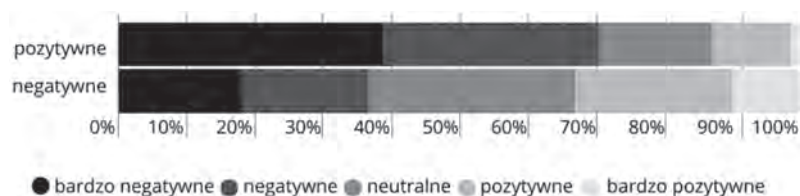
Źródło: opracowanie własne na podstawie: R.Q. Turcsányi i in., *Czech Public Opinion...*, s. 14, wykres 18.

Wykres 2. Opinie o Czechach według samoidentyfikacji respondentów z Zachodem albo Wschodem

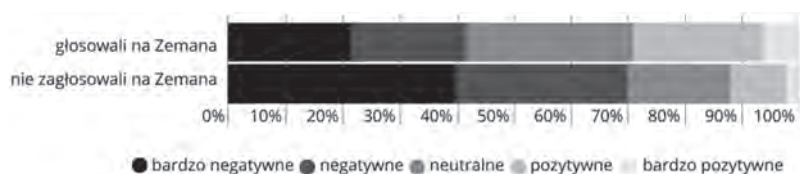
Źródło: opracowanie własne na podstawie: R.Q. Turcsányi i in., *Czech Public Opinion...*, s. 15, wykres 20.

Wykres 3. Opinie na temat Chin w zależności od postrzegania przez respondentów spuścizny Vaclava Havla

Źródło: opracowanie własne na podstawie: R.Q. Turcsányi i in., *Czech Public Opinion...*, s. 15, wykres 21.

Wykres 4. Opinie na temat Chin w zależności od tego, na kogo respondenci głosowali w wyborach prezydenckich w 2018 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie: R.Q. Turcsányi i in., *Czech Public Opinion...*, s. 15, wykres 22.

Najcieplej o Chinach wypowiadali się wyborcy Zemana, a najbardziej negatywnie jego przeciwnicy i utożsamiający się z poglądami Havla. Na tej podstawie badacze z „Sinfon” doszli do wniosku, że Chiny stały się symbolem podziałów tożsamościowych w czeskiej polityce³⁶.

Wyniki badań opinii publicznych pozwalają więc na sformułowanie wniosku, że tożsamość Czechów jest w dużym stopniu kształtowana poprzez wspieranie demokratycznych dążeń Tajwanu na arenie międzynarodowej; również w procesie odróżniania się od komunistycznych Chin. Dopiero dojście do władzy „pragmatyków” spowodowało tożsamościową wyrwę i zaburzyło spójność czeskiej „koncepcji siebie”, którą w działaniach na rzecz Tajwanu próbowali naprawić politycy ideowo związani z dziedzictwem Havla.

SUWERENNOŚĆ TAJWANU W UMOWIE PARTNERSKIEJ PRAGI I PEKINU

Jednym z najważniejszych wydarzeń w stosunkach czesko-chińskich w okresie pierwszej kadencji prezydenta Zemana i rządów socjaldemokratów była wizyta Xi Jinpinga w Czechach w marcu 2016 roku. W jej efekcie, 29 marca, doszło do podpisania umowy o *całkowitym partnerstwie strategicznym*, w której Czechy zobowiązały się do zwyczajowego poszanowania polityki „jednych Chin” oraz suwerenności i integralności terytorialnej Chin³⁷, jednak bez wzmiankowania Tajwanu.

W tym samym dniu zostało zawarte również porozumienie pomiędzy Pragą i Pekinem o współpracy miast partnerskich. W dokumencie podpisanym przez burmistrzów Pragi Adrianę Krnáčovą (ANO) i Pekinu Wang Anshuna, oprócz nakreślenia zwyczajowych dla tego szczebla ram współpracy, znalazł się jednak zapis wskazujący bezpośrednio na suwerenność Chin nad Tajwanem, określając go jako *nieodłączną część chińskiego terytorium*³⁸.

Miesiąc wcześniej, 25 lutego, umowa była głosowana w praskim magistracie, a zapis o Tajwanie stał się obiektem krytyki ze strony opozycyjnych radnych, którzy wyrażali obawy o możliwy szantaż ekonomiczny ze strony Chin, jeśli w dokumencie zabrakłoby formuły pożądaną przez Pekin³⁹. Tego samego dnia wieczorem odbył się protest

³⁶ Tamże, s. 3.

³⁷ *Zhonghua renmin gongheguo he Jieke gongheguo guanyu jianli zhanliu huoban guanxi de lianhe shengming* [Wspólne oświadczenie Chińskiej Republiki Ludowej i Republiki Czeskiej w sprawie ustanowienia partnerstwa strategicznego], Rada Państwowa Chińskiej Republiki Ludowej, 29 III 2016, [online:] http://www.gov.cn/xinwen/2016-03/29/content_5059609.htm, 15 III 2023. W wykładni czeskiego rządu polityka „jednych Chin” nie implikuje uznania suwerenności ChRL nad wyspą.

³⁸ *Sister City Agreement Between Beijing Municipality of the People's Republic of China and the City of Prague of the Czech Republic*, Praha.eu, 25 II 2016, [online:] http://zastupitelstvo.praha.eu/ina/tedusun_detail.aspx?par=122160219227222183173160237227222183170160234227222183171160231227222183171&cid=276462, 15 III 2023.

³⁹ C. Johnstone, *Prague Votes for Controversial Partnership Agreement with Beijing*, Radio Prague International, 26 II 2016, [online:] <https://english.radio.cz/prague-votes-controversial-partnership-agreement-beijing-8232977>, 15 III 2023.

na stołecznym placu Wacława, podczas którego wskazywano na symboliczną zbieżność między datą głosowania a komunistycznym zamachem stanu w Czechosłowacji w 1948 roku⁴⁰. Sytuacja ta pokazuje, jak silnie relacje z Tajwanem związane są z tożsamościowym wymiarem czeskiej polityki. Odwoływanie się protestujących do historycznych paraleli potwierdza również konstatację Šeboka: *Havel i jego zwolennicy zawsze postrzegali ChRL z wielką podejrzliwością, bo reprezentowała reżim sprzed 1989 roku i przypominała Związek Sowiecki, którego Czechosłowacja była satelitą przez czterdzieści lat*⁴¹.

Natomiast z punktu widzenia reakcji na zaistniały w tej sytuacji „niepokój” (niebezpieczeństwo ontologiczne) kluczowe są działania podjęte przez kolejnego burmistrza Pragi, Zdenka Hříba (Partia Piratów) w 2018 roku. Od początku urzędowania Hřib rozpoczął starania o renegocjację umowy z Pekinem i usunięcie zeń zapisu o Tajwanie. Jednak wobec odmowy ze strony chińskiej, umowa ostatecznie przestała obowiązywać w październiku 2019 roku. Formalnie współpracę zerwał Pekin, ubiegając tym samym władze Pragi, które zapowiedziały zakończenie obowiązywania umowy.

Co istotne, zgodnie z koncepcją „bezpieczeństwa ontologicznego”, dążeń do jego utrzymania nie powstrzymała perspektywa kosztów gospodarczych, które zarówno Praga, jak i Czechy miałyby ponieść wskutek działań na gruncie „moralnym”. Zanim doszło do zerwania umowy, Zeman publicznie zagroził, że *w konsekwencji działań burmistrza Pragi, Czechy spotkają retorsje ekonomiczne takie jak przekierowanie lotów między Chinami i Czechami do Chorwacji i wycofanie się konglomeratu CITIC z finansowania klubu piłkarskiego Slavia Praga*⁴².

Ponadto, mimo szantażu ekonomicznego w styczniu 2020 roku, Praga zdecydowała się podwyższyć rangę współpracy partnerskiej z Tajpej. W rezultacie decyzję o zerwaniu współpracy miejskiej z Pragą niemal natychmiast ogłosił Szanghaj, argumentując, że *poprzez zaangażowanie się w działania z Tajwanem strona czeska naruszyła podstawowe interesy Chin (hexin liyi), gwałtownie wtrącała się w ich wewnętrzną politykę i publicznie podważała zasadę „jednych Chin”*⁴³.

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ F. Šebok, *Koniec romansu...*

⁴² *Prague Faces Threats from Beijing After Ending Sister City Agreement*, RWR Advisory, 9 X 2019, [online:] <https://www.rwradvisory.com/prague-faces-threats-from-beijing-after-ending-sister-city-agreement>, 15 III 2023. W następstwie podwyższenia rangi współpracy między stolicami Czech i Tajwanu, chińskie linie lotnicze Hainan Airlines ogłosiły, że od marca 2020 roku wstrzymają obsługiwane od pięciu lat połączenie Pekin – Praga. Zob. *Hainan Airlines to Halt Prague Flights from March: Czech Authorities*, Reuters, 22 I 2022, [online:] <https://www.reuters.com/article/us-czech-china-flights-idUSKBN1ZL2K5>, 15 III 2023.

⁴³ „*Fanhua*” shangyin de Bulage zai zao Zhongguo chengshi „lahei” [Uzależniona od „antychińskich działań” Praga została znowu „wciągnięta na czarną listę” przez chińskie miasto], Sina.com, 15 I 2020, [online:] <https://news.sina.com.cn/c/2020-01-16/doc-iihnhzha2700074.shtml>, 15 III 2023.

WIZYTA MILOŠA VYSTRČILA NA TAJWANIE JAKO REAKCJA NA NIEBEZPIECZEŃSTWO ONTOLOGICZNE PAŃSTWA

Również w styczniu 2020 roku, przed planowaną wizytą marszałka Senatu Jaroslava Kubery na Tajwanie, ambasada chińska w Pradze wystosowała list do kancelarii prezydenta Zemana, w którym zagroziła, że w przypadku realizacji zamierzeń Kubery, czeskie firmy działające w Chinach poniosą konsekwencje ekonomiczne⁴⁴. Nagła śmierć Kubery wstrzymała wprawdzie te plany, ale jego następcą na stanowisku marszałka Senatu, Miloš Vystrčil, odbył jednak podróż na Tajwan na przełomie sierpnia i września tego samego roku. Wizyta przewodniczącego izby wyższej czeskiego parlamentu była bezprecedensowa: Vystrčil stał się pierwszym szefem organu ustawodawczego z państwa oficjalnie nieuznającego dyplomatycznie Tajwanu, który wystąpił przed tajwańskim parlamentem (Yuanem Legislacyjnym). Zapoczątkowała ona serię intensywnych kontaktów wysokiego szczebla i wizyt wzajemnych przedstawicieli obu państw⁴⁵.

Wystąpienia Vystrčila na Tajwanie pod wieloma względami wpisywały się w „narrację biograficzną” nakreśloną przez Vaclava Havlá. Już pierwszego dnia wizyty przewodniczący Senatu wygłosił wykład na Uniwersytecie Chengchi w Tajpej, obszernie nawiązując do spuścizny filozofii politycznej Havlá, nazywając go *ojcem współczesnej czeskiej demokracji* i przypominając wizytę jego małżonki na Tajwanie trzy dekady wcześniej. W wystąpieniu zatytułowanym „Czyny to najlepsze słowa”, Vystrčil skrytykował obywatelską pasywność i wskazał na potrzebę aktywnych działań na rzecz wspierania demokracji, przywołując jako wzór zarówno wspólne doświadczenia w walce z dyktaturami w Czechach i na Tajwanie (odpowiednio, aksamitnej rewolucji i ruchu Dzikich Gęsi), jak i obecne ruchy obywatelskie w obu państwach⁴⁶.

Zgodnie z typologią Brenta J. Steela, w przemówieniu Vystrčila można wskazać wyraźnie na „niepokój” ontologiczny, wyrażany poprzez dyskursywne wyrzuty sumienia: *na samym początku mojego wystąpienia chcę wspomnieć [...] o czymś, czego bardzo żałuję. Żałuję, że żaden przewodniczący czeskiego Senatu nie odwiedził Tajwanu znacznie wcześniej. Przykro mi, że przewodniczący czeskiego Senatu odwiedza Tajwan i wasz Uniwersytet dopiero szesnaście lat po wizycie i przemówieniu naszego pierwszego demokratycznego prezydenta Václava Havla. Jednak częściowo rekompensuję to czeskie opóźnienie, odwiedzając Tajwan jako aktywny polityk z czeskiego Senatu, wyższej izby naszego parlamentu, czyli instytucji, która jest elementem bezpieczeństwa czeskiej demokracji. Instytucji, którą osobiście uważam za najbardziej demokratyczną i najbardziej wolną w Czechach*⁴⁷.

⁴⁴ *China's „Economic Diplomacy” in the Czech Republic: From Promises of Investment to Threats of Retaliation*, Sinopsis, 20 II 2020, [online:] <https://sinopsis.cz/en/embassy-threats>, 15 III 2023.

⁴⁵ A. Rezková, *From Havel...*, s. 49.

⁴⁶ *Miloš Vystrčil, the President of the Czech Senate: Deeds Are the Best Words*, Vystrcil.cz, 31 VIII 2020, [online:] <https://www.vystrcil.cz/web/upload/file/attachment/narodni-univerzita-chengchi-anglicky.pdf>, 15 III 2023.

⁴⁷ *Tamże*, s. 1.

Oprócz przedstawienia różnicy między narracją biograficzną a rzeczywistym zachowaniem, Vystrčil zakomunikował również wyraźnie „wstyd” związany z działaniem innych przedstawicieli czeskiego państwa (prezydenta Zemana) i powstałych w wyniku jego działań zakłóceń bezpieczeństwa ontologicznego: *Chociaż w Republice Czeskiej mamy prezydenta, który nie zalecał mi odwiedzenia Tajwanu, to ku mojej radości niedawno ponownie wybraliście tu na Tajwanie kobietę-prezydenta. Nie mogę się doczekać na spotkanie z nią, ponieważ wiem, że popiera ona moją podróż, jak również współpracę krajów demokratycznych. Naprawdę bardzo to doceniam*⁴⁸. W podobnym kontekście Vystrčil mówił o planach odwiedzenia Tajwanu przez Jaroslava Kubereę, który w związku z tym był *poddawany silnej presji zarówno ze strony ambasady Chińskiej Republiki Ludowej, jak i niestety ze strony pozostałych naszych [czeskich – przyp. B.K.] najważniejszych przedstawicieli konstytucyjnych*⁴⁹.

Vystrčil odwołał się również do doświadczeń historycznych, kreśląc analogię pomiędzy obecną sytuacją Tajwanu *vis-à-vis* Chin a Czechosłowacją i Niemcami przed II wojną światową: *Mówiąc krótko, cztery europejskie supermocarstwa uzgodniły w Monachium w 1938 roku, że poświęcą mały kraj w środku Europy – naszą Czechosłowację – aby chronić europejski pokój i uratować świat przed Adolfem Hitlerem i II wojną światową. Wszyscy wiemy, jak to się skończyło. Brytyjski premier Winston Churchill opisał to później w następujący sposób: „Rząd Wielkiej Brytanii i Francji musiał wybrać między wstydem a wojną. Wybrali wstyd. Dostaną też wojnę”. Chcę wierzyć, że była to wystarczająca lekcja dla świata*⁵⁰.

Z kolei przemawiając w Yuanie Legislacyjnym, przewodniczący czeskiego Senatu mocno podkreślił mandat demokratyczny, z którym przybył na Tajwan, i to, że rolą parlamentów jest nie tylko przyjmowanie ustaw, które zabezpieczają fundamentalne prawa i swobody obywatelskie, ale również obrona zasad demokratycznych. Choć w swoim wystąpieniu Miloš Vystrčil nie odniósł się wprost do Chin, to ponownie posłużył się zimnowojennymi analogiami, aby przedstawić wsparcie Czech dla tajwańskiej demokracji. Nawiązując do słynnego wystąpienia prezydenta Johna F. Kennedy’ego w Berlinie Zachodnim w 1963 roku jako wyrazu *krytycznego stanowiska wobec komunizmu i opresyjnych reżimów*, Vystrčil zapewnił o swoim wsparciu dla Tajwanu i *wolności jako najwyższej wartości*, kończąc przemówienie mocnym stwierdzeniem: *Jestem Tajwańczykiem*⁵¹.

Działania Miloša Vystrčila wywołały ostry sprzeciw Chin. Przebywający wówczas w Niemczech minister spraw zagranicznych Wang Yi oświadczył, że działanie Czech podważa zasadę „jednych Chin” i oznacza wrogość ze strony 1,4 miliarda Chińczyków oraz złamanie międzynarodowego zaufania. Ponadto określił wizytę Vystrčila jako

⁴⁸ *Tamże*, s. 1-2.

⁴⁹ *Tamże*, s. 4.

⁵⁰ *Tamże*, s. 5.

⁵¹ *Speech of Mr Miloš Vystrčil, the President of the Czech Senate: Solidarity among Democracies and Protection of Common Values*, Legislative Yuan, Republic of China (Taiwan), 1 IX 2020, [online:] https://www.ly.gov.tw/Pages/ashx/File.ashx?FilePath=~/File/Attach/209197/File_19726291.pdf, 15 III 2023.

publiczną prowokację sił antychińskich, grożąc, że polityk *zapłaci wysoką cenę za swoje krótkowzroczne zachowanie i polityczną spekulację*⁵². W ślad za deklaracją ministra Chinny zastosowały retorsje ekonomiczne, które ograniczyły się jednak do wstrzymania zamówień dla czeskiego producenta fortepianów „Petrof”⁵³.

Co istotne, wizyta marszałka Vystrčila na Tajwanie podzieliła Czechów wyraźnie wzdłuż linii wyznaczających ich klasowe, polityczne oraz tożsamościowe różnice. Wizytę pozytywnie oceniło 44% respondentów, negatywnie 45%. Pierwszą grupę stanowili młodzi (30-44 lata) i dobrze wykształceni mieszkańcy Pragi oraz kraju środkowoczeskiego, z reguły zwolennicy ówczesnej opozycji (Partii Piratów i szeroko rozumianej prawicy), którzy w większości głosowali przeciwko Zemanowi w wyborach prezydenckich w 2018 roku. Natomiast krytycznie do działań Vystrčila odnieśli się zwolennicy czeskich komunistów (KSČM), ówczesnie rządzącej partii ANO oraz prezydenta Zemana – przeważnie starsi (powyżej 60 lat) i słabiej wykształceni⁵⁴.

POWRÓT SPUŚCIZNY HAVLA NA AGENDĘ CZESKIEJ POLITYKI ZAGRANICZNEJ WOBEC TAJWANU

Wraz ze zwycięstwem Petra Pavla w wyborach prezydenckich w styczniu 2023 roku wśród kluczowych aktorów politycznych w Czechach ostatecznie zatriumfował konsensus w sprawie potrzeby rozwijania współpracy z Tajwanem⁵⁵.

Przed wszystkim centroprawicowy, koalicyjny rząd Petra Fiali od zaprzysiężenia w grudniu 2021 roku stopniowo wycofuje się z większości „prochińskich” decyzji podjętych przez poprzedników, czyniąc to jednak mniej konfrontacyjnie niż Litwa, której relacje z Chinami pogrzyżyły się w kryzysie wskutek otwarcia przedstawicielstwa Tajwanu w Wilnie w 2021 roku⁵⁶.

Natomiast Petr Pavel jeszcze jako prezydent elekt pokazał, że jego prezydentura będzie diametralnie odmienna od Miloša Zemana, który przez ostatnią dekadę pełnił funkcję naczelnego stronnika Chin na czeskiej scenie politycznej. Swój sukces wyborczy

⁵² Wang Yi: *tiaozhan yi Zhongguo yuanze bi jiang fuchu chenzhong daijia* [Wang Yi: Za kwestionowanie zasad „jednych Chin” trzeba ponieść wysoką cenę], Ministry of Foreign Affairs of the Peoples Republic of China, 31 VIII 2020, [online:] https://www.mfa.gov.cn/wjdt_674879/gjldrhd_674881/202008/t20200831_7732397.shtml, 15 III 2023.

⁵³ Yin Yeping, *Piano Firms Expect Hit After Czech Senate Speaker's Taiwan Visit*, „Global Times” 2020, 7 IX, [online:] <https://www.globaltimes.cn/content/1200167.shtml>, 15 III 2023.

⁵⁴ V. Štefan, *Češi jsou v názoru na cestu Vystrčila na Tchaj-wan rozdělení téměř půl na půl, ukázal exkluzivní průzkum* [Czesi są podzieleni na temat podróży Vystrčila na Tajwan prawie pół na pół, wynika z ekskluzywnej ankiety], iROZHLAS – spoehlivé a rychlé zprávy, 11 IX 2020, [online:] https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/tchaj-wan-senat-vystrcil-pruzkum_2009110920_pj, 15 III 2023.

⁵⁵ F. Šebok, *Czech Speaker of Chamber of Deputies Arrives in Taiwan on a „Mission”*, China Observers, 28 III 2023, [online:] <https://chinaobservers.eu/czech-speaker-of-chamber-of-deputies-arrives-in-taiwan-on-a-mission>, 28 III 2023.

⁵⁶ M. Hála, *The New Czech Policy Towards China: A Discreet Overhaul*, Prospect Foundation, 8 IV 2022, [online:] <https://www.pf.org.tw/en/pfen/33-8247.html>, 15 III 2023.

Pavel przypieczętował mocnym gestem wobec Tajwanu: nazajutrz po zwycięstwie odebrał telefon gratulacyjny od prezydent Tsai Ing-wen, której powiedział, że Czechy i Tajwan łączą takie wartości jak wolność, demokracja i prawa człowieka, wyrażając również nadzieję na osobiste spotkanie z Tsai w przyszłości⁵⁷.

Konsensus w sprawie Tajwanu przypieczętowała przewodnicząca Izby Poselskiej Markéta Pekarová Adamová (TOP 09). Pod koniec marca 2023 roku marszałkini udała się z wizytą na Tajwan na czele 160-osobowej delegacji, czyniąc to jako pierwsza przewodnicząca izby niższej czeskiego parlamentu w historii. Choć liczna delegacja wybrała się na Tajwan, aby rozwijać współpracę gospodarczą, polityczną, samorządową, jak i obronną, to Pekarová Adamová uzasadniła cel swojego przyjazdu głównie bezpieczeństwem ontologicznym: *Republikę Czeską i Tajwan dzieli ogromna odległość, ale mają one te same podstawowe wartości i dlatego Republika Czeska będzie stała po stronie Tajwanu*⁵⁸.

Program pobytu przewodniczącej Izby Poselskiej objął m.in. spotkania z Tsai Ing-wen, premierem Chen Chien-jenem i przedstawicielami rządu oraz wystąpienia w parlamencie i na Narodowym Uniwersytecie Tajwańskim (NTU). Przemawiając przed Yuanem Legislacyjnym, Pekarová Adamová posłużyła się paralelą między interwencją państw Układu Warszawskiego w Czechosłowacji w 1968 roku i obecną sytuacją Tajwanu w obliczu presji ze strony ChRL; zapewniła, że Tajpej i Pragę łączy walka o demokrację i prawa człowieka, a Czechy będą wspierać Tajwan bez względu na okoliczności⁵⁹. To kolejny przykład konstruowania czeskiej narracji wobec Tajwanu na podstawie odniesienia do własnych doświadczeń w okresie komunizmu i tożsamościowego wymiaru współpracy z Tajwanem.

Przewodnicząca Izby Poselskiej wygłosiła również wykład na Narodowym Uniwersytecie Tajwańskim, gdzie z tej okazji otwarto wystawę poświęconą Václavowi Havłowi. Pekarová Adamová przywołała w swoim wystąpieniu spuściznę Havla, zapewniając, że również obecne władze Czech, zarówno prezydent, jak i rząd, są zainteresowane pogłębieniem stosunków z Tajwanem⁶⁰. Ponadto w czeskiej narracji po raz kolejny pojawiło się odniesienie do tragicznych lekcji z polityki appeasementu wobec dyktatur i potrzeby wspierania demokracji: *Reżim w Pekinie powinien być świadomy, że Tajwan ma wiele*

⁵⁷ B. Kowalski, *The Czech Republic Puts Another Dent in China's Relations with Europe*, RUSI, 13 III 2023, [online:] <https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/czech-republic-puts-another-dent-chinas-relations-europe>, 15 III 2023.

⁵⁸ Kuo Chien-shen, Lai Yu-chen, Lin Sean, *Czech Lower House Speaker Adamová in Taiwan with Huge Delegation*, Focus Taiwan, 25 III 2023, [online:] <https://focustaiwan.tw/politics/202303250015>, 25 IV 2023.

⁵⁹ S. Shan, *Czech Republic Stands with You, Adamova Says*, „Taipei Times” 2023, 29 III, [online:] <https://www.taipeitimes.com/News/front/archives/2023/03/29/2003796914>, 25 IV 2023.

⁶⁰ *Jieke zhongyiyuan yizhang Aidamowa fu taida xiaoyuan yanshuo! Waijiaobu zhengwu cizhang Li Chun peitong chuxi* [Przewodnicząca Izby Poselskiej Republiki Czeskiej Adamowa przybyła na kampus Narodowego Uniwersytetu Tajwańskiego, aby wygłosić przemówienie! Towarzyszył jej Lee Chun, wiceminister spraw zagranicznych], Taiwan SETNEWS Live Channel, 28 III 2023, [online:] <https://www.youtube.com/watch?v=-Yy0bVpFUk8>, 28 III 2023.

*dobrych demokratycznych sojuszników. Jeśli Chiny zdecydują się zaatakować Tajwan, to przegrają. Stracą Europę politycznie i gospodarczo*⁶¹.

Zarówno działania czeskiego prezydenta, jak i przewodniczącej Izby Poselskiej są w Chinach traktowane jako wrogie. Rzeczniczka chińskiego ministerstwa spraw zagranicznych Mao Ning określiła rozmowę Petra Pavla z Tsai Ing-wen jako poważne naruszenie wewnętrznych spraw Chin i *zobowiązań powziętych przez stronę czeską w odniesieniu do zasady „jednych Chin”*⁶². W podobnym tonie chińska ambasada w Czechach potępiła wizytę Pekarovej Adamovej na Tajwanie⁶³. Jednak w porównaniu do agresywnej reakcji po wizycie marszałka Vystrčila, tym razem chińska dyplomacja była – mimo wszystko – bardziej powściągliwa. Prawdopodobnie jest to związane z równoległe toczącymi się zabiegami Chin na rzecz poprawy relacji z Europą, nadszarpniętymi w związku z chińskim wsparciem dla Rosji w czasie wojny w Ukrainie, oraz chęcią wbić klina w transatlantycką architekturę bezpieczeństwa na tle tejsze wojny⁶⁴.

WNIOSKI

Koncepcja bezpieczeństwa ontologicznego zakłada, że szkody spowodowane utratą tożsamościowej „kotwicy” państw mogą być dla nich równie dotkliwe, co zagrożenia fizyczne. I właśnie dlatego takie sytuacje należy rozpatrywać w ramach racjonalnego postępowania państwa.

Analiza przeprowadzona w niniejszym artykule wskazuje, że państwa mogą się kierować w polityce międzynarodowej nie tylko dążeniem do zapewniania sobie bezpieczeństwa fizycznego (czy materialnego), ale również bezpieczeństwa ontologicznego, które wynika z ich potrzeb tożsamościowych. Rezultaty badań opinii publicznej w Czechach wskazują, że Tajwan i Chiny stały się symbolem podziałów tożsamościowych w czeskiej polityce. Zależności te można interpretować jako dowód, że tożsamość narodowa („jaźń”) jest w dużym stopniu odzwierciedlona w preferencjach politycznych czeskich obywateli i ich stosunku do Tajwanu i Chin.

Działania Czech stanowią przykład tego, że zrutynizowanie relacji z tajwańskim partnerem (dające poczucie bezpieczeństwa ontologicznego i trwałości własnej

⁶¹ *Tamże.*

⁶² 2023 nian 1 yue 31 ri waijiaobu fayan ren Mao Ning zhuchi lixing jizhe hui [31 stycznia 2023 roku rzeczniczka ministerstwa spraw zagranicznych Mao Ning zorganizowała cykliczną konferencję prasową], Chinese Embassy to the Czech Republic, 31 I 2023, [online:] http://cz.china-embassy.gov.cn/chn/xwyd/202301/t20230131_11017020.htm, 28 III 2023.

⁶³ *Zhu Jieke shiguan fayan ren jiu Jieke huiyi zhongyiyuan zhuxi cuan fang Taiwan diqu da jizhe wen* [Rzecznik ambasady Chin w Czechach odpowiedział na pytanie dziennikarzy w sprawie wizyty przewodniczącej Izby Poselskiej czeskiego parlamentu na obszarze Tajwanu], Chinese Embassy to the Czech Republic, 25 III 2023, [online:] http://cz.china-embassy.gov.cn/chn/zxdt/202303/t20230325_11049032.htm, 28 III 2023.

⁶⁴ B. Kowalski, *Wang Yi's European Tour: China Seeks a Trans-Atlantic Wedge*, „China Brief” 2023, vol. 23, no. 6, s. 16-20, [online:] <https://jamestown.org/program/wang-yis-european-tour-china-seeks-a-trans-atlantic-wedge>, 31 III 2023.

tożsamości) może być świadomie (racjonalnie) kontynuowane, mimo że przynosi ono ryzyko politycznych i gospodarczych napięć z Chinami. W tym sensie Czechy nie uciekają przed dylematem bezpieczeństwa – jest to wybór racjonalny, ponieważ trwanie w relacji z Tajwanem daje temu państwu poczucie bezpieczeństwa ontologicznego.

Natomiast odejście Czech od tożsamości w polityce zagranicznej określonej przez Václava Havla w stronę daleko posuniętego pragmatyzmu w okresie prezydentury Miloša Zemana można określić jako etap kryzysu ontologicznego. W tej perspektywie działania burmistrza Zdenka Hřiba i marszałka Miloša Vystrčila można interpretować jako reakcję na sytuację kryzysową, spowodowaną zakłóceniem bezpieczeństwa ontologicznego wywołanym przez innych przedstawicieli czeskich władz samorządowych i centralnych. Zaobserwowany proces wskazuje, że w sytuacji kryzysowej równie ważne było zachowanie spójnej tożsamości w relacjach z Tajwanem (rutynizacja), co racjonalny wybór zachowania bezpieczeństwa ontologicznego mimo zagrożenia dla bezpieczeństwa fizycznego (powtarzających się gróźb ze strony Chin).

Przykład Czech pozwala więc wyjaśnić, dlaczego państwo może czuć się zobowiązane do działań na gruncie moralnym i dlaczego, choć takie zachowanie wydaje się kosztowne pod względem strategicznych interesów państwa, jest to w istocie działanie racjonalne i zgodne z interesem państwa. W tym sensie bezpieczeństwo ontologiczne jest więc refleksją nad tożsamością państwa, ideami, emocjami i wartościami ją kształtującymi, a więc konstruktywistycznym modelem bezpieczeństwa.

BIBLIOGRAFIA

- 2023 nian 1 yue 31 ri wajijiaobu fayan ren Mao Ning zhuchi lixing jizhe hui [31 stycznia 2023 roku rzeczniczka ministerstwa spraw zagranicznych Mao Ning zorganizowała cykliczną konferencję prasową], Chinese Embassy to the Czech Republic, 31 I 2023, [online:] http://cz.china-embassy.gov.cn/chn/xwyd/202301/t20230131_11017020.htm.
- China's „Economic Diplomacy” in the Czech Republic: From Promises of Investment to Threats of Retaliation, Sinopsis, 20 II 2020, [online:] <https://sinopsis.cz/en/embassy-threats>.
- Czech President Milos Zeman on China-Czech Ties, CGTN, 27 III 2016, [online:] <https://www.youtube.com/watch?v=WQMzTdK51eQ>.
- „Fanhua” shangyin de Bulage zai zao Zhongguo chengshi „labei” [Uzależniona od „antychińskich działań” Praga została znowu „wciągnięta na czarną listę” przez chińskie miasto], Sina.com, 15 I 2020, [online:] <https://news.sina.com.cn/c/2020-01-16/doc-iihnzhha2700074.shtml>.
- Fürst R., Pleschová G., *Czech and Slovak Relations with China: Contenders for China's Favour*, „Europe-Asia Studies” 2010, vol. 62, no. 8, s. 1363-1381, <https://doi.org/10.1080/09668136.2010.504387>.
- Hainan Airlines to Halt Prague Flights from March: Czech Authorities, Reuters, 22 I 2022, [online:] <https://www.reuters.com/article/us-czech-china-flights-idUSKBN1ZL2K5>.
- Hála M., *The New Czech Policy Towards China: A Discreet Overhaul*, Prospect Foundation, 8 IV 2022, [online:] <https://www.pf.org.tw/en/pfen/33-8247.html>.

- Jieke zhongyiyuan yizhang Aidamowa fu taida xiaoyuan yanshuo! Waijiaobu zhengwu cizhang Li Chun peitong chuxi* [Przewodnicząca Izby Poselskiej Republiki Czeskiej Adamova przybyła na kampus Narodowego Uniwersytetu Tajwańskiego, aby wygłosić przemówienie! Towarzyszył jej Lee Chun, wiceminister spraw zagranicznych], Taiwan SETNEWS Live Channel, 28 III 2023, [online:] <https://www.youtube.com/watch?v=-Yy0bVpFUk8>.
- Johnstone C., *Prague Votes for Controversial Partnership Agreement with Beijing*, Radio Prague International, 26 II 2016, [online:] <https://english.radio.cz/prague-votes-controversial-partnership-agreement-beijing-8232977>.
- Kowalski B., *Central and Eastern Europe, China's Core Interests, and the Limits of Relational Politics: Lessons from the Czech Republic in the 2010s*, „East European Politics and Societies” 2022, vol. 36, no. 1, s. 51-74, <https://doi.org/10.1177/0888325420952142>.
- Kowalski B., *The Czech Republic Puts Another Dent in China's Relations with Europe*, RUSI, 13 II 2023, [online:] <https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/czech-republic-puts-another-dent-chinas-relations-europe>.
- Kowalski B., *Wang Yi's European Tour: China Seeks a Trans-Atlantic Wedge*, „China Brief” 2023, vol. 23, no. 6, s. 16-20, [online:] <https://jamestown.org/program/wang-yis-european-tour-china-seeks-a-trans-atlantic-wedge>.
- Krickel-Choi N.C., *The Concept of Anxiety in Ontological Security Studies*, „International Studies Review” 2022, vol. 24, no. 3, s. 51-74, <https://doi.org/10.1093/isr/viac013>.
- Kuo Chien-shen, Lai Yu-chen, Lin Sean, *Czech Lower House Speaker Adamová in Taiwan with Huge Delegation*, Focus Taiwan, 25 III 2023, [online:] <https://focustaiwan.tw/politics/202303250015>.
- Miloš Vystrčil, *the President of the Czech Senate: Deeds Are the Best Words*, Vystrcil.cz, 31 VIII 2020, [online:] <https://www.vystrcil.cz/web/upload/file/attachment/narodni-univerzita-chengchi-anglicky.pdf>.
- Mitzen J., *Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma*, „European Journal of International Relations” 2006, vol. 12, no. 3, s. 341-370, <https://doi.org/10.1177/1354066106067346>.
- Muller R., Lopatka J., *Czech Courtship Pays off with Landmark Visit from Chinese Leader*, Reuters, 28 III 2020, [online:] <https://www.reuters.com/article/us-czech-china-idUSKCN0WU01J>.
- Pawłuszko T., *Bezpieczeństwo ontologiczne państwa – koncepcja i zastosowanie*, „Doctrina. Studia społeczno-polityczne” 2018, nr 15, s. 235-252, [online:] <https://czasopisma.uph.edu.pl/doctrina/article/view/1634>.
- Prague Faces Threats from Beijing After Ending Sister City Agreement*, RWR Advisory, 9 X 2019, [online:] <https://www.rwradvisory.com/prague-faces-threats-from-beijing-after-ending-sister-city-agreement>.
- Rezková A., *Czechia: From Havel to Pavel, Taiwan's Long-Term Friend in CEE*, [w:] *Beyond the Dumpling Alliance Tracking Taiwan's Relations with Central and Eastern Europe*, red. M. Šimalčík, A. Gerstl, D. Remžová, Bratislava 2023, s. 46-52.
- Šebeňa M., Turcsányi R.Q., *Divided National Identity and COVID-19: How China Has Become a Symbol of Major Political Cleavage in the Czech Republic*, „China Review” 2021, vol. 21, no. 2, s. 35-63, [online:] muse.jhu.edu/article/794497.

- Šebok F., *Czech Speaker of Chamber of Deputies Arrives in Taiwan on a „Mission”*, China Observers, 28 III 2023, [online:] <https://chinaobservers.eu/czech-speaker-of-chamber-of-deputies-arrives-in-taiwan-on-a-mission>.
- Šebok F., *Koniec romansu chińsko-czeskiego i kierunki rozwoju stosunków Chin z krajami Europy Środkowej i Wschodniej*, Ośrodek Myśli Politycznej. USA – UE. Strona o stosunkach międzynarodowych, [online:] https://usa-ue.pl/teksty-i-komentarze/teksty/koniec-romansu-chińsko-czeskiego-i-kierunki-rozwoju-stosunkow-chin-z-krajami-europy-srodkowej-i-wschodniej/#_ftn3.
- Shan S., *Czech Republic Stands with You, Adamova Says*, „Taipei Times” 29 III 2023, [online:] <https://www.taipeitimes.com/News/front/archives/2023/03/29/2003796914>.
- Sister City Agreement Between Beijing Municipality of the People’s Republic of China and the City of Prague of the Czech Republic*, Praha.eu, 25 II 2016, [online:] <http://zastupitelstvo.praha.eu/ina/tedusndetail.aspx?par=122160219227222183173160237227222183170160234227222183171160231227222183171&id=276462>.
- Součková K., *Exkluzivní průzkum: Česko by mělo prohlubovat vztahy s Tchaj-wanem, myslí si dvě třetiny lidí [Exkluzivní sondáž: dvě třetiny lidí uvažuje, že Češi by měli prohlubovat vztahy s Tchaj-wanem]*, iROZHLAS – spolehlivé a rychlé zprávy, 17 II 2020, [online:] https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/cesko-cina-vztahy-pruzkum-tchaj-wan-senat_2002170725_jak.
- Speech of Mr Miloš Vystrčil, the President of the Czech Senate: Solidarity among Democracies and Protection of Common Values*, Legislative Yuan, Republic of China (Taiwan), 1 IX 2020, [online:] https://www.ly.gov.tw/Pages/ashx/File.ashx?FilePath=~/File/Attach/209197/File_19726291.pdf.
- Steele B.J., *Ontological Security in International Relations. Self-Identity and the IR State*, London – New York 2008, <https://doi.org/10.4324/9780203018200>.
- Štefan V., *Češi jsou v názoru na cestu Vystrčila na Tchaj-wan rozdělení téměř půl na půl, ukázal exkluzivní průzkum [Češi se rozděli na temat podrůzy Vystrčila na Tchaj-wan pravie půl na půl, wynika z exkluzivnej ankiety]*, iROZHLAS – spolehlivé a rychlé zprávy, 11 IX 2020, [online:] https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/tchaj-wan-senat-vystrcil-pruzkum_2009110920_pj.
- Tubilewicz C., *Taiwan and Post-Communist Europe: Shopping for Allies*, Abingdon 2007, <https://doi.org/10.4324/9780203946978>.
- Turcsányi R.Q. i in., *Czech Public Opinion on China in the Age of COVID-19: A Divided Nation*, Sinofon.cz, [online:] <https://sinofon.cz/wp-content/uploads/2020/12/CZ-poll-report-1-1.pdf>.
- Wang Yi: *tiaozhan yi Zhongguo yuanze bi jiang fuchu chenzhong daijia [Wang Yi: Za kwestionowanie zasady „jednych Chin” trzeba ponieść wysoką cenę]*, Ministry of Foreign Affairs of the Peoples Republic of China, 31 VIII 2020, [online:] https://www.mfa.gov.cn/wjdt_674879/gjldrhd_674881/202008/t20200831_7732397.shtml.
- Yin Yeping, *Piano Firms Expect Hit After Czech Senate Speaker’s Taiwan Visit*, „Global Times” 2020, 7 IX, [online:] <https://www.globaltimes.cn/content/1200167.shtml>.
- Yu Gan, *Dui Hua guanxi: cong lengluo shuyuandao zhujian youhao [Relacje z Chinami: od ochłodzenia do stopniowego zaprzyjaźnienia]*, [w:] *Dong’ou jubian hou: shishi yu pingjia [Europa Wschodnia po przewrocie: fakty i ich ocena]*, red. Liu Hongchao, Pekin 1991, s. 46.

- Zhonghua renmin gongheguo he Jieke gongheguo guanyu jianli zhanlüe huoban guanxi de lianhe shengming* [Wspólne oświadczenie Chińskiej Republiki Ludowej i Republiki Czeskiej w sprawie ustanowienia partnerstwa strategicznego], Rada Państwowa Chińskiej Republiki Ludowej, 29 III 2016, [online:] http://www.gov.cn/xinwen/2016-03/29/content_5059609.htm.
- Zhu Jieke shiguan fayan ren jiu Jieke huiyi zhongyiyuan zhuxi cuan fang Taiwan diqu da jizhe wen* [Rzecznik ambasady Chin w Czechach odpowiedział na pytanie dziennikarzy w sprawie wizyty przewodniczącej Izby Poselskiej czeskiego parlamentu na obszarze Tajwanu], Chinese Embassy to the Czech Republic, 25 III 2023, [online:] http://cz.china-embassy.gov.cn/chn/zxdt/202303/t20230325_11049032.htm.
- Zhu Xiaozhong, *Zhongdong' Ou zhuanxing 20 nian* [20 lat transformacji Europy Środkowo-Wschodniej], Pekin 2013.

Bartosz KOWALSKI – adiunkt w Katedrze Studiów Azjatyckich Uniwersytetu Łódzkiego i analityk w Ośrodku Spraw Azjatyckich tejże uczelni. Jego badania koncentrują się na polityce zagranicznej Chin, w tym na stosunkach między Chinami a Europą Środkowo-Wschodnią.